

Evropské a světové projekty informační infrastruktury z pohledu českého knihovnictví

Doc. PhDr. Rudolf Vlasák

Ústav informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

Bylo to zhruba na přelomu 60. a 70. let, když se světové knihovnictví odrazilo od svého tradičního základu a učinilo první rázný krok do dnešního světa informačního průmyslu. **Henriette Avramová** dokončila projekt **MARC II** a Kongresová knihovna USA, následována Britskou národní bibliografií a zanedlouho dalšími, začala nejen produkovat, ale také šířit databáze svých záznamů desítkám dalších knihoven na počítačových nosičích, a to ve standardizovaném komunikativním formátu. Vedle toho americká **Chemical Abstracts Services**, britský Engineering Index, Mezinárodní agentura pro atomovou energii a další světové dokumentační služby začaly dělat v podstatě totéž, ovšem s důrazem na články v odborných časopisech, výzkumné zprávy, patenty a jinou vědeckou literaturu. A **Frederick Kilgour** začal rozvíjet jeden z divů knihovnického světa - **OCLC**. Byla to šťastná doba převratných činů s důsledky, které dnes představují základ moderních knihovnicko-informačních služeb v mezinárodním měřítku a na bázi rozvíjející se globální informační infrastruktury.

Pro české knihovnictví to však byla doba začínajícího temna. Bylo po likvidovaném Pražském jaru 1968 a právě v letech 1969 až 71 probíhaly historické stranické prověrky. Odstranily především do západního, průmyslově vyspělého světa zahleděné vůdčí i řadové odborníky. Místo nich nastoupily tzv. kádry. A ty se místo následování revolučních činů ve světovém knihovnictví obrátily k revoluci socialistické jako vstupní bráně do nebe komunismu, samozřejmě se Sovětským svazem na věčné časy. Tedy k ideologii, ne k technologii.

Naštěstí tu však jaksí ve stínu tehdejší politické normalizace přežívala sféra zvaná **VTEI** (vědecké, technické a ekonomické informace). Zde se jednak na řadě vedoucích míst udrželi racionální stráničtí technokraté, tzv. "růžoví kavalíři", jednak, často s jejich přispěním, se sem různými okolnostmi a náhodami dostali odborníci, stále ještě zahledění na západ, kterým komunistická ideologie byla buď zcela cizí a nebo alespoň lhostejná. A mohli zde nejen přežívat, ale mnohdy také tvořit, ovšem v mezích normalizačních pravidel. Tak se stalo, že v následujících 20 letech tolik zaostalo české knihovnictví a veškerý, i když nijak oslnivý pokrok probíhal naopak v oblasti vědecko-technických informací. A to i v některých klasicky knihovnických disciplínách, náležitých zpravidla vždycky národním a dalším velkým veřejným i specializovaným knihovnám - např. souborné katalogy, o národní standardizaci komunikativního formátu a národní i specializované bibliografii ani nemluvě.

V polovině 70. let už chrčila naše "informační továrna" - tehdejší **Ústřední technická základna** čs. soustavy VTEI vybudovaná v pražském UVTEI - mezi tisíce techniků, výzkumníků a konstruktérů za rok přes milion bibliografických záznamů v rešerších SDI, a to z databází, dovážených ze Západu! Musím však přiznat, že nebyla dovážena žádná západní bibliografická databáze z oblasti společenských věd. Pochopitelně. Naše vrcholná knihovna v té době pořádala bibliografické konference, aniž by snad o této bibliografické praxi (představovala asi 95 procent veškerého objemu bibliografické práce ve státě) vůbec tušila. Namísto toho organizovala pro naše veřejné knihovny oblíbenou soutěž BVLK (sledovalo se např., která z nich půjčuje více politické nebo sovětské literatury a podobné ukazatele pokroku knihovnictví).

Ve druhé polovině 70. let už identifikoval americký ekonom **Marc U. Porat** pro nás mimořádně významný národohospodářský trend - až neuvěřitelně vzrůstající úlohu všech povolání souvisejících se zpracováváním a šířením informací. Projevoval se ve všech statistických makroekonomických analýzách. Ekonomika jakoby objektivně a materiálně potvrzovala v té době se prosazující filozofické úvahy o nejbližší perspektivě lidstva - o jeho vývoji směrem k "informační společnosti" (zejména vizi "postindustriální společnosti" **Daniela Bella** z roku 1976 a o čtyři roky později **Alvina Tofflera** "Třetí vlny").

A ve světovém knihovnictví, ale i ve vědecko-technických informacích (které lze ovšem na Západě od specializovaných, resp. výzkumných knihoven stěží oddělit), zavládl "průmysl online". To už jednoznačně bez nás. Až do historického prvního dialogu terminálu v pražském odvětvovém informačním středisku chemie se systémem GOLEM v pražské **ÚTZ** na podzim roku 1979 a o rok později prvního vstupu terminálu na **ÚTZ** do zahraničního online centra (byl to tehdy Data-Star v Bernu) - jako by se u nás zastavil čas. O systémech automatizace knihovnických procesů, jako jsou

akvizice, výpůjčky, správa seriálů, samozřejmě na bázi automatizovaného katalogu a v režimu online, nemohlo být u nás takřka ani ponětí. Pochopitelně. Technika i software by muselo být dovezeno do knihoven, soutěžících spolu v parametrech, o nichž byla řeč, ze světa kapitalismu.

V polovině 90. let se už nejen do odborné knihovnické a informační literatury, ale i do publicistiky prosazují výrazy jako "digitální revoluce", "informační infrastruktura", "cyberspace", "informační dálnice a superdálnice". Svět se připravuje ke vstupu do 21. století a věří, že to bude století informační. Věří v to vůdčí politikové Evropy, USA i vyspělých zemí Dálného Východu. Sledujeme to díky změnám, které u nás nastaly po listopadu 1989, už poměrně zblízka. Účastníme se, mimo jiných, i světových konferencí **FID** a připojujeme se k **Tokijské deklaraci** i k podpoře, kterou FID věnuje projektu **GII**, za nímž stojí viceprezident USA **Albert Gore**.

Sledujeme zejména poslední opatření Evropské unie, směřující k urychlení výstavby "evropské informační infrastruktury". Po tzv. **Delorově Bílé knize** z prosince 1993 následovala v roce 1994 výborná koncepční studie "Evropa a globální informační společnost - doporučení Evropské radě" vytvořená mezinárodní skupinou dvaceti renomovaných expertů ("High-Level Group on the Information Society") pod vedením **Martina Bangemanna**.

Na poslední vrcholné schůzce představitelů zemí **G7** letos v únoru, která byla v podstatě celá věnována těmto problémům, se už v závěrečném usnesení vyskytuje termín "**globální informační společnost**". A hned byly formulovány klíčové problémové okruhy, v nichž se vypisují **pilotní projekty**. Samozřejmě mezi nimi nechybí okruh věnovaný knihovnictví. Má číslo 4 a byl nazván "Elektronické knihovny". Směřuje k budování "**globální elektronické knihovnické sítě**", propojující lokální elektronické knihovny. A hned následující problémový okruh pro pilotní projekty, podporované vládami G7, který s knihovnami souvisí, je věnován tvorbě "elektronických muzeí a galerií".

Jsmo v polovině 90. let... Za tuto polovinu dekády naše knihovnictví urazilo díky polistopadovému vývoji v celé zemi až neuvěřitelně dlouhý kus cesty. Přeskočilo technologii automatizace knihoven 80. let a ve stovkách knihoven všech typů se implementují softwarové systémy nejnovější generace. Naše hlavní - **Národní knihovna v Praze** - přejímá skutečně svoji pravou úlohu. Svědčí o tom projekty **CASLIN**, kooperace s OCLC, uvádění UNIMARC a AACR2 do českého prostředí a další aktivity. Budou o tom ještě na této konferenci předneseny podrobnější referáty. Co našemu knihovnictví dosud citelně chybí a v čem vyspělé země nedoháníme, protože ty jako by právě přeřadily na vyšší rychlostní stupeň, jsou datové komunikace. Zde se minulý režim podepsal nejméně. Jejich nekontrolovaný rozvoj považoval oprávněně za nebezpečný. Vždyť v době rozvinutých veřejných datových sítí s přepojováním paketů prakticky ve všech západních zemích (od počátku 80. let) byla veškerá komunikace z celé tehdejší ČSSR do postupně více než 10 zahraničních online center omezena na dvě výlučná a policií kontrolovaná terminálová pracoviště (v ÚTZ a v bratislavském Ústavu aplikované kybernetiky) a na jedinou pevnou linku, a to o rychlosti 4800 b/sec!

Není to dnes už (ostatně relativně velmi dobrá) úroveň automatizace jednotlivých českých knihoven, která by nám bránila ke vstupu do světových a evropských projektů informační infrastruktury. Jde o skutečně značnou zaostalost celé země v telekomunikacích. Obrovský pokrok znamenal alespoň v naší akademické komunitě, včetně knihoven, poměrně rychlý vstup Internetu hned na počátku tohoto desetiletí. Letos v únoru byla díky úsilí především **Ústavu výpočetní techniky Univerzity Karlovy** uvedena do provozu oblastní pražská přenosová "superdálniční" síť se světovými parametry (ATM aj.) - **PASNET** (Pražská akademická síť), součást **Internetu**. Bude o ní ještě v jiném příspěvku na této konferenci řeč. Celostátně se, jako součást Internetu, nadějně rozvíjí síť **CESNET**. Ale oproti magistrálám PASNET jde ve většině spojení spíše o stezky a prašné okresní silnice. Přitom české knihovnictví je dnes připraveno komunikovat po vyspělejší infrastruktuře. Moderní, komplexní automatizované systémy mnohých našich knihoven představují prostředky pro lepší komunikace, a začíná být **co** komunikovat. Dokáže to, jak doufám, zvláště k této věci zaměřený seminář "Budování informačních sítí knihoven ČR" pod záštitou našeho ministerstva kultury.

Přesto je nutné přiznat, že se zde dosud zdaleka neuplatňují možnosti práce s informacemi, které např. už PASNET, tato "první vlaštovka", nabízí. Souborné katalogy se teprve začaly vytvářet a bibliografické i nebibliografické databáze se dovážejí jen velmi zřídka, a to vesměs na monoinstalace CD-ROM. Také online přístup do zahraničních center, který je dnes administrativně zcela bez zábran pro všechny knihovny, není rozvinut. Na jedné straně chybí jakási telekomunikační počítačová gramotnost, na druhé straně chybějí peníze. Nákup databází i přístup do nich v zahraničních centrech je pro nás ještě příliš drahý, přestože alespoň vysokoškolská informační centra mohou komunikovat po Internetu a komunikační poplatky se jim neúčtují. O virtualizaci a elektronizaci zpřístupňování celých primárních dokumentů, které jsou právě nyní ve středu zájmu projektantů a budovatelů

nadnárodních informačních dálničních infrastruktur, nemůže být u nás v rozměru větším než je pražský region, ani řeči.

Mimo vysoké školy se Internet u nás rozšiřuje jen pomalu. Navíc to v meziměstském rozsahu, např. mezi fakultami Karlovy univerzity v Praze, Hradci Králové a Plzni, ani není dost dobře možné, protože prostě není propustný spoj. Tím se síla internetovských vymožeností u nás velmi oslabuje. A pro veřejné knihovny i ve velkých mimopražských městech, nemluvě už o okresech, se tato síť až na výjimky jeví jako vzdálený sen. A mimo Internet? S protokolem X.25 a na něm založenou veřejnou datovou sítí do této země vstoupil velmi brzy po Listopadu EuroTel. Než jsme se rozhlédli, zajistil si monopol a podle toho se dnes chová. Jeho služby jsou pro naše knihovny cenově stěží dostupné.

O podporu pokroku v našem knihovnictví musí pečovat také **knihovnické a informační školy**. Mohu hovořit za **Ústav informačních studií a knihovnictví** na Filozofické fakultě Karlovy univerzity, který mám teď čest vést. Vychovává bakaláře, magistry i doktory v celém spektru naší profese - od práce s historickými fondy přes vedoucí pracovníky veřejných knihoven po online řešeršéry a informační manažery. Hned po Listopadu jsme zcela reformovali osnovy. Byli jsme mezi prvními, kteří se především učebnou pro studenty připojili na Internet. Převzali jsme odbornou garanci za výběr i zavádění softwarového systému **Tinlib** britské firmy IME (bude zde o něm ještě řeč) nejprve na vlastní univerzitě a dnes už v desítkách akademických i jiných českých knihovnách. Zvedli jsme ve spolupráci se Svazem knihovníků a informačních pracovníků ČR dnes už pětiletou **tradicí celostátních seminářů k automatizaci knihoven**. Účastní se jich každý rok 250 až 300 odborníků ze všech typů knihoven. Dovolte mi na závěr, abych Vás už teď na ten letošní, který se uskuteční 12. a 13. září v Modré posluchárně a prostorách ÚISK na Karlově univerzitě a bude věnován právě tomu nejobtavnějšímu problému našeho knihovnictví - telekomunikacím - srdečně pozval.